

Zbigniew Woźniak

Zastaw na rzeczach ruchomych w prawie niemieckim (cz. II)

6. Zaspokojenie z przedmiotu zastawu

W przeciwieństwie do regulacji prawnej obowiązującej w polskim systemie prawa cywilnego, gdzie co do zasady możliwym jest zaspokojenie się z przedmiotu zastawu wyłącznie w trybie sądowego postępowania egzekucyjnego, ustawodawca niemiecki dopuścił możliwości realizacji zastawu zarówno w sądowym postępowaniu egzekucyjnym toczącym się według przepisów o sprzedaży rzeczy zajętej, zamieszczonych w kodeksie postępowania cywilnego (Zivilprozessordnung, dalej: ZPO)¹⁷, jak i w postępowaniu w przedmiocie sprzedaży rzeczy, uregulowanym w przepisach § 1234-1240 Bürgerliches Gesetzbuch (dalej: BGB). Oba postępowania są subsydiarne względem siebie, korzystanie z trybu sądowego postępowania egzekucyjnego, w przeciwieństwie do drugiego z postępowań, wymaga jednak uzyskania przez wierzyciela tytułu wykonawczego przeciwko właścicielowi przedmiotu zastawu¹⁸. Istotnym jest także to, że korzystanie z jednego trybu wyłącza możliwość równoczesnego dochodzenia zaspokojenia drugi z trybów¹⁹. Część przepisów o sądowym postępowaniu egzekucyjnym ma swój odpowiednik w przepisach kodeksu cywilnego (przykładowo § 1236 BGB odpowiada § 816 ZPO; § 1239 BGB odpowiada § 817 ZPO itd.).

Mówiąc o zaspokojeniu z przedmiotu zastawu, nie sposób nie wspomnieć o zaspokojeniu wierzycieli z przedmiotu zastawu w trybie postępowania insolwencyjnego (upadłościowego), uregulowanego w ustawie Prawo insolwencyjne²⁰ (dalej: InsO). Specyfika postępowania insolwencyjnego, która jest kształtowana celem, jaki ma być nim osiągnięty (zaspokojenie wszystkich wierzycieli przez spieniężenie majątku dłużnika), powoduje, że w sytuacji wszczęcia postępowania insolwencyjnego zaspokojenie wierzyciela, którego wierzytelność jest zabezpieczona prawem zastawu na rzeczy wchodzącej w skład masy insolwencyjnej, a dłużnik insolwencyjny jest jego dłużnikiem osobistym, następuje wyłącznie w trybie określonym ww. ustawie. Jest tak dlatego, że zgodnie z przepisem § 89 InsO niedopuszczalne są syngularne postępowania egzekucyjne celem zaspokojenia poszczególnych wierzycieli insolwencyjnych z masy insolwencyjnej oraz z innego majątku dłużnika. Z chwilą wszczęcia postępowania insolwencyjnego wszystkie wierzytelności przysługujące wobec dłużnika stają się wymagalne, a ich zabezpieczenie prawem zastawu na rzeczach wchodzących w skład masy insolwencyjnej powoduje, że wierzyciele, którym to zabezpieczenie przysługuje, mają pierwszeństwo zaspokojenia się z przedmiotu zastawu w zakresie wierzytelności głównej, odsetek i kosztów (por. § 50 InsO)²¹. Jeśli dłużnik insolwencyjny nie jest dłużnikiem osobistym wierzyciela, którego wierzytelności jest zabezpieczona prawem zastawu na rzeczy wchodzącej w skład masy insolwencyjnej, wszczęcie postępowania nie wpływa na sposób zaspokojenia się wierzyciela i może on zaspokoić swe roszczenie w trybie określonym w BGB lub sądowym postępowaniu egzekucyjnym – tak a contrario § 89 i § 87 w zw. z § 38 InsO.

Przed przystąpieniem do analizy poszczególnych sposobów zaspokojenia z przedmiotu zastawu należy zwrócić szczególną uwagę na treść przepisu § 1229 BGB, pełniącego funkcję ochronną w stosunku do zastawcy. Zgodnie z tym przepisem, nieważne jest postanowienie umowne zawarte przed powstaniem uprawnienia do sprzedaży rzeczy, z mocy którego własność przedmiotu sprzedaży przejdzie na wierzyciela w razie niezaspokojenia należnej mu wierzytelności. Ustawodawca w treści cytowanego przepisu, mówiąc o nieważności postanowienia umownego, w sposób wyraźny używa subokreślnika temporalnego, wskazując, że postawienie o takiej treści będzie nieważne, jeśli zostanie zawarte przed powstaniem uprawnienia do sprzedaży rzeczy, co a contrario oznacza, iż takie porozumienie zawarte po chwili, w której zaktualizowało się uprawnienie do sprzedaży, będzie ważne i wywoła przewidziane nim skutki prawne.

Przechodząc do omówienia trybu zaspokojenia wierzyciela z przedmiotu zastawu, znajdującego swą regulację w kodeksie cywilnym, można w zasadzie wyróżnić trzy sposoby realizacji zastawu:

- 1) sprzedaż z wolnej ręki w trybie § 1221 BGB, która możliwa jest w stosunku do ściśle określonego charakteru rzeczy;
- 2) sprzedaż przetargowa z zachowaniem przepisów § 1234 BGB – § 1240 BGB, pełniąca podstawową funkcję w wykonywaniu prawa zastawu oraz
- 3) sprzedaż w sposób wskazany w treści umowy zastawniczej, który może, z mocy przepisu § 1245 BGB, odbiegać od uregulowanego w kodeksie trybu publicznej sprzedaży przetargowej.

Ad 1) Należy wskazać, że ustawodawca w przepisie § 1221 BGB w drodze wyjątku dopuścił możliwość sprzedaży z wolnej ręki rzeczy będącej przedmiotem zastawu. Taki tryb przewidziany został wyłącznie dla rzeczy przedstawiających cenę giełdową lub targową. Sprzedaż z wolnej ręki ww. przedmiotów następuje po cenie bieżącej przez maklera handlowego, uprawnionego do publicznej sprzedaży takich rzeczy lub przez osobę uprawnioną do przeprowadzenia przetargów publicznych²². Oczywiście zaspokojenie wierzytelności następuje z ceny uzyskanej ze sprzedaży.

Ad 2) Ustawodawca w kodeksie cywilnym odrębnie reguluje przesłanki dopuszczalności sprzedaży oraz tryb, w jakim ma ona nastąpić. Zgodnie z przepisem § 1228 BGB, uprawnienie do zaspokojenia się z przedmiotu zastawu aktualizuje się z chwilą wymagalności całości lub części zabezpieczonej wierzytelności, z jednym wyjątkiem określonym w przepisie § 1219 BGB, gdzie przewidziano możliwość sprzedaży w drodze publicznego przetargu rzeczy obciążonej zastawem zabezpieczającym jeszcze niewymagalną wierzytelność, w sytuacji gdy zachodzi groźba zepsucia przedmiotu zastawu lub obawa zmniejszenia wartości zabezpieczenia. Cena uzyskana z takiej sprzedaży wstępuje w miejsce zastawu, co oznacza, że zastaw na rzeczach ruchomych ex lege przekształca się w zastaw na prawie.

Warunkiem koniecznym do uruchomienia zwykłego trybu przetargowej sprzedaży przedmiotu zastawu jest posiadanie obciążonej rzeczy przez wierzyciela, który chce zaspokoić swoją wierzytelność z przysługującego mu prawa. W sytuacji gdy rzecz nie znajduje się we władaniu zastawnika, ustawodawca przewidział dla niego w przepisie § 1231 BGB szczególne uprawnienie do żądania wydania rzeczy przez każdego, w którym władaniu się znajduje. Łagodząc rygoryzm powyższego uprawnienia, przewidziano dwie sytuacje, w których uprawnienie do żądania wydania rzeczy zostało ograniczone. Pierwsza z nich, to przewidziane w tym przepisie kontruprawnienie dla

zastawcy, który, sprzeciwiając się wydaniu rzeczy do rąk wierzyciela, może żądać, aby rzecz została oddana wspólnemu przechowawcy, który zobowiąże się względem wierzyciela, że na każde żądanie dostarczy przedmiot zastawu do sprzedaży. Druga zachodzi wówczas, gdy posiadaczem rzeczy jest zastawnik, którego zastaw korzysta z pierwszeństwa przed zastawem wierzyciela żądającego wydania – a contrario § 1232 BGB.

Omawiając przesłanki dopuszczalności zaspokojenia z przedmiotu zastawu, nie sposób pominąć wskazanej już przy omawianiu zastawu łącznego regulacji zawartej w przepisie § 1230 BGB. Przepis ten odnosi się zarówno do kilku zastawów przysługujących temu samemu wierzycielowi na zaspokojenie jednej wierzytelności, jak i do zastawu łącznego, opisanego w przepisie § 1222 BGB²³. Zgodnie z treścią przepisu § 1230 BGB, o ile nie postanowiono inaczej, zastawnik może spośród kilku rzeczy obciążonych zastawem (zastawami) wybrać te, które mają być sprzedane, z jednym ograniczeniem, a mianowicie na sprzedaż może być wystawione tylko tyle zastawów, ile jest potrzebnych do zaspokojenia zabezpieczonej wierzytelności. Komentowany przepis ma istotne znaczenie, albowiem dokonanie sprzedaży większej ilości obciążonych rzeczy niż jest to konieczne do zaspokojenia przedmiotu zastawu powoduje, że sprzedaż ponad potrzebę, z mocy przepisu § 1243 BGB, jest nieważna²⁴.

Tryb sprzedaży przetargowej został szczegółowo uregulowany w przepisach § 1234 – § 1240 BGB. Po powstaniu uprawnienia do zaspokojenia się z zastawu, a przed przystąpieniem do sprzedaży, wierzyciel winien wezwać właściciela obciążonej rzeczy, wyznaczając mu odpowiedni termin, nie krótszy niż jeden miesiąc, do zapłaty oznaczonej kwoty pieniężnej z zagrożeniem, że w razie jego bezskutecznego upływu przystąpi do sprzedaży. Przetarg musi być publiczny, co przejawia się w dostępności nieograniczonej liczby osób do informacji o czasie, miejscu i przedmiocie sprzedaży oraz możliwości czynnego udziału w przetargu. Przeprowadzenie przetargu z naruszeniem jego publicznego charakteru jest, z mocy przepisu § 1243 BGB, dotknięte sankcją bezwzględnej nieważności²⁵. Zachowaniu publicznego charakteru przetargu służą przepisy § 1237 i § 1239 BGB. Pierwszy z nich stanowi, że o miejscu, czasie i przedmiocie przetargu obwieszcza się publicznie. Właściciela i osoby trzecie, którym przysługują obligacyjne lub rzeczowe prawa na przedmiocie zastawu, należy zawiadomić. Drugi natomiast daje wierzycielowi oraz właścicielowi obciążonej rzeczy prawo do udziału w przetargu.

Konsekwencją skutecznego przeprowadzenia publicznego przetargu jest zawarcie umowy sprzedaży rzeczy. Stronami są nabywca i wierzyciel, któremu przysługiwało prawo zastawu, a nie właściciel obciążonej rzeczy²⁶. Ustawodawca w treści przepisu § 1238 BGB nałożył na osoby uczestniczące w przetargu obowiązek zawarcia umowy sprzedaży, z zastrzeżonym w jej treści warunkiem rozwiązującym, na mocy którego nieuiszczenie ceny nabycia powoduje, że ustają skutki prawne wynikające z zawartej umowy. Zawarcie bezwarunkowej umowy sprzedaży nie jest dotknięte sankcją nieważności. Brak zastrzeżenia warunku ma ten skutek, że w stosunku do dłużnika zabezpieczonej wierzytelności przyjmuje się, iż wierzyciel odebrał cenę nabycia, a co za tym idzie – zaspokoił się z całości świadczenia należnego mu z tytułu sprzedaży. Przyjęcie przez ustawodawcę wyżej wskazanej fikcji prawnej nie oznacza, że wierzyciel pozbawiony jest możliwości dochodzenia należnej mu ceny od kupującego, brak zastrzeżenia nie wywołuje żadnych skutków prawnych dla treści istniejącego między kupującym a sprzedawcą stosunku prawnego.

Szczegółnej regulacji poddana została sprzedaż złota i srebra stanowiącego przedmiot zastawu. Zgodnie z przepisem § 1240 BGB, cena przybicia wylicytowana w drodze publicznego przetargu nie może być niższa niż wartość kruszca, z którego rzecz została wykonana. W razie wylicytowania w publicznym przetargu niższej ceny niż wymagana, powstaje możliwość sprzedaży tych rzeczy z wolnej ręki przez osobę uprawnioną do przeprowadzania publicznego przetargu. Sprzedaż nie może jednak nastąpić po cenie niższej niż wartość złota lub srebra.

Ad 3) Kodeks cywilny w przepisie § 1245 BGB przewiduje, że strony mogą umówić się, że sprzedaż nastąpi w sposób przez nie ustalony, który może odbiegać od rozwiązań przyjętych dla publicznej sprzedaży przetargowej. Dopuszczalność takiego zaspokojenia podyktowana została jednym warunkiem, a mianowicie, jeśli na skutek sprzedaży wygaśnie prawo do rzeczy przysługujące osobie trzeciej, zbycie w trybie ustalonym przez strony może nastąpić tylko wtedy, gdy osoba trzecia wyrazi na nie zgodę. Jeśli już dojdzie do wyrażenia zgody oświadczenie to jest nieodwołalne.

Samo zaspokojenie wierzytelności zabezpieczonej zastawem, niezależnie od sposobu realizacji przysługującego wierzycielowi prawa, następuje przez zaliczenie ceny uzyskanej ze sprzedaży na rachunek długów zabezpieczonych zastawem. W pierwszej kolejności zaspokajane są koszty sprzedaży rzeczy i wypowiedzenia wierzytelności, następnie należności uboczne – odsetki i kary umowne, kończąc na zaliczkach na pokrycie należności głównej. W sytuacji gdy rzecz nabywana jest przez wierzyciela, który prowadzi sprzedaż na zaspokojenie swego prawa, ex lege następuje potrącenie należności przysługujących wierzycielowi z ustaloną ceną sprzedaży w tej samej kolejności i zakresie. Nieco odmiennie uregulowane zostało zaspokojenie wierzytelności zabezpieczonej zastawem antychretycznym. Z przychodu uzyskiwanego z rzeczy wierzyciel winien najpierw pokryć koszty związane z uzyskaniem pożytków, po czym zaliczyć czysty dochód w pierwszej kolejności na należności uboczne, a dopiero po ich zaspokojeniu na rachunek należności głównej (§ 1214 ust 2 BGB).

Odrębnego omówienia wymaga kwestia zaspokojenia się wierzyciela z przedmiotu zastawu, który nie stanowi własności dłużnika osobistego lecz osoby, która przez ustanowienie zastawu na zabezpieczenie cudzego długu ponosi odpowiedzialność z rzeczy obciążonej zastawem. Zgodnie z przepisem § 1247 BGB, w sytuacji, w której następuje zaspokojenie zabezpieczonej wierzytelności z ceny uzyskanej ze sprzedaży, przyjmuje się, że wierzytelność została umorzona przez właściciela rzeczy. Jeśli właściciel nie jest dłużnikiem osobistym, oznacza to, że z mocy przepisu § 268 ust 3 BGB wstąpi w prawa zaspokojonego wierzyciela, jemu przysługiwać będzie w stosunku do dłużnika osobistego wierzytelność w takiej wysokości, w jakiej nastąpiło zaspokojenie wierzyciela²⁷. Z uwagi na charakter niniejszego opracowania wypada jedynie zasygnalizować, że w literaturze niemieckiej powstał spór co do charakteru obowiązku świadczenia „dłużnika rzeczowego”, sprowadzający się do odpowiedzi na pytanie, czy istniejąca po jego stronie odpowiedzialność z rzeczy powoduje, iż jest on zobowiązany do świadczenia polegającego na zapłacie (dare) do wysokości wartości obciążonej rzeczy, czy też do znoszenia (pati) prowadzenia egzekucji z rzeczy stanowiącej jego własność²⁸. To zagadnienie jest w stosunku do zastawu o tyle istotne, że jeśli chodzi o regulację dotyczącą hipoteki ustawodawca w przepisie § 1113 BGB, definiującym tą instytucję, wyraźnie wskazuje, że właściciel nieruchomości jest zobowiązany do zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej z gruntu na zaspokojenie zabezpieczonej wierzytelności, tymczasem żaden z przepisów traktujących o zastawie nie wprowadza po stronie właściciela obciążonej rzeczy takiego obowiązku. Większość teoretyków niemieckiego prawa cywilnego opowiedziała się za przyjęciem koncepcji, zgodnie z którą obowiązek właściciela

obciążonej rzeczy, który nie jest dłużnikiem osobistym, polega na czynieniu – zapłacie wierzytelności do wysokości wartości rzeczy²⁹. Odnośnie do zastawu, z uwagi na charakter jego regulacji, kwestia ta pozostaje nadal problematyczna.

7. Skutki zbycia przedmiotu zastawu

Skutkiem zbycia obciążonej rzeczy jest nabycie własności przez kupującego. Nabycie to jest nabyciem wtórnym, to znaczy, że nabywca nabywa własność rzeczy w takim samym zakresie, w jaki przysługiwała ona dotychczasowemu właścicielowi, z przewidzianym w § 1242 BGB wyjątkiem dotyczącym wygaśnięcia ograniczonych praw rzeczowych obciążających nabywaną rzecz³⁰. Istotnym jest, że ustawodawca w ww. przepisie nieco odmiennie reguluje wygaśnięcie zastawu w stosunku do wygaśnięcia użytkowania w następstwie sprzedaży w drodze publicznego przetargu. Z chwilą nabycia wygasają wszystkie prawa zastawu obciążające zbywaną rzecz, niezależnie od tego, czy nabywca o nich wiedział oraz czy korzystały one z pierwszeństwa przed zastawem, którego realizacja doprowadziła do zbycia rzeczy. Inaczej jest odnośnie do użytkowania, ono również wygasa, chyba że wyprzedza swym pierwszeństwem wszystkie zastawy (alle Pfandrechte) obciążające zbywaną rzecz. Redakcja tego przepisu jednoznacznie wskazuje, że dla bytu prawnego użytkowania po zbyciu obciążonej rzeczy istotnym jest nie to, czy użytkowanie korzystało z pierwszeństwa przed zastawem, którego realizacja doprowadziła do zbycia rzeczy, lecz to, czy owe pierwszeństwo przysługiwało użytkownikowi w stosunku do wszystkich zastawów obciążających daną rzecz.

Przeciwdziałaniu ujemnym skutkom zbycia rzeczy dla uprawnionych z ograniczonych praw rzeczowych obciążających zbywaną rzecz służy instytucja przewidziana w § 1249 BGB, dająca możliwość zaspokojenia wierzyciela przez każdego, kto utraciłby prawo na rzeczy będącej przedmiotem zastawu. Skutkiem wykonania zobowiązania zabezpieczonego zastawem przez osobę, której przysługuje prawo do rzeczy będącej przedmiotem zastawu, jest wstąpienie tej osoby, z mocy § 268 ust 3 BGB, w prawa zaspokojonego wierzyciela. W tym miejscu warto podkreślić, że zabezpieczoną zastawem wierzytelność może zaspokoić nie tylko inny zastawnik, lecz także osoba, której przysługuje prawo użytkowania na rzeczy obciążonej zastawem.

Przepisy kodeksu cywilnego w części, w której traktują o zastawie, przewidują regulację służącą ochronie osób trzecich, które w dobrej wierze nabyły rzecz w trybie przewidzianym dla zaspokojenia z przedmiotu zastawu od osoby nieuprawnionej do zaspokojenia się z rzeczy. Podobnie jak w przypadku ustanowienia zastawu przez osobę nieuprawnioną, tak i tu skuteczność nabycia własności uzależniona jest od wydania rzeczy nabywcy będącego w dobrej wierze. Ustawodawca, mówiąc w przepisie § 1244 BGB o nabyciu rzeczy od osoby nieuprawnionej do zaspokojenia się z przedmiotu zastawu, ma na myśli nie tylko osobę, której w ogóle zastaw nie przysługuje, lecz także zastawnika, który dokonał sprzedaży zastawu z naruszeniem przepisów powodujących bezwzględną nieważność sprzedaży dokonanej na zaspokojenie zabezpieczonej wierzytelności³¹. Poza ww. sytuacją ochronie przewidzianej w przepisach kodeksu cywilnego poddany został nie tylko nabywca rzeczy, lecz także wierzyciel, który dokonał zbycia obciążanej rzeczy, co jest konsekwencją przyjęcia możliwości ustanowienia zastawu przez osobę nieuprawnioną do rozporządzania rzeczą. Zgodnie z § 1248 BGB, w razie dokonania sprzedaży przyjmuje się na korzyść wierzyciela, że zastawca jest właścicielem rzeczy, chyba że wiedział, iż rzecz nie przysługuje mu.

8. Wygaśnięcie prawa zastawu

Jak wskazano w pierwszej części niniejszego opracowania, prawo zastawu funkcjonujące w niemieckim systemie prawa cywilnego, podobnie jak w prawie polskim, jest prawem akcesoryjnym i jako takie jest ściśle związane z wierzytelnością, którą zabezpiecza. Konsekwencją jest uzależnienie bytu prawnego zastawu od istnienia wierzytelności.

Zgodnie z treścią przepisu § 1252 BGB, zastaw wygasa wraz z wierzytelnością, którą zabezpieczał. Wygaśnięcie wierzytelności może nastąpić z zaspokojeniem wierzyciela lub bez zaspokojenia. Pierwsza z możliwości zachodzi przy spełnieniu świadczenia, potrąceniu i złożeniu przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego, druga przy odstąpieniu, rozwiązaniu stosunku obligacyjnego lub zwolnieniu z długu. Omawiając wygaśnięcie zastawu przez utratę bytu prawnego wierzytelności, którą ten zastaw zabezpieczał, nie sposób pominąć kwestii związanych z przedawnieniem zabezpieczonej wierzytelności. Przedawnienie, podobnie jak w polskim systemie prawa cywilnego, nie powoduje wygaśnięcia wierzytelności, lecz ustanie możliwości przymusowego jej dochodzenia³². Ustawodawca w treści przepisu § 223 BGB przewidział jednak wyjątek od tej zasady, istnieje bowiem możliwość przymusowego dochodzenia przedawnionej wierzytelności, jeśli została ona zabezpieczona zastawem lub hipoteką. W takiej sytuacji wierzyciel może, korzystając z środków ochrony przewidzianych przez prawo, poszukiwać zaspokojenia swej wierzytelności z obciążonego przedmiotu³³.

Z akcesoryjnością zastawu wiąże się także możliwość zbycia wierzytelności oraz zastawu. Niemiecki system prawa cywilnego przyjął w przepisie § 1250 BGB rozwiązanie, na mocy którego przeniesienie wierzytelności zabezpieczonej zastawem powoduje ex lege przeniesienie prawa zastawu. W takiej sytuacji nabywca wierzytelności może żądać od zbywcy wydania jego przedmiotu. Z chwilą uzyskania posiadania nabywca wstępuje w miejsce zbywcy w zakresie jego zobowiązań wobec zastawcy, związanych z ustanowieniem zastawu. Dotychczasowy zbywca odpowiada solidarnie z nabywcą względem zastawcy za zobowiązania, chyba że nabycie wierzytelności nastąpiło z mocy prawa. Związanie zastawu z wierzytelnością powoduje, że niedopuszczalne jest jego przeniesienie bez przeniesienia wierzytelności, którą zabezpieczał, a przeniesienie wierzytelności z wyłączeniem prawa zastawu pociąga za sobą wygaśnięcie zastawu³⁴. Może ono nastąpić także przez zrzeczenie się prawa zastawu lub zjednoczenie właściciela obciążonej rzeczy z wierzytelnością zabezpieczoną zastawem. Do zrzeczenia się prawa zastawu wystarczającym jest złożenie przez zastawnika wobec dłużnika lub właściciela obciążonej rzeczy oświadczenia woli, którego treść będzie w sposób dostateczny ujawniać wolę zrzeczenia się prawa. Jeśli prawo zastawu obciążone jest prawem na rzecz osoby trzeciej, przykładowo zastawem lub użytkownikiem³⁵, do zrzeczenia się prawa zastawu konieczne jest wyrażenie zgody przez osobę trzecią, której to prawo przysługuje. Warto zauważyć, że zrzeczenie się zastawu, w przeciwieństwie do jego ustanowienia, jest czynnością konsensualną i dla swej skuteczności nie wymaga zwrotu rzeczy właścicielowi lub dłużnikowi.

Jak wyżej wskazano, wygaśnięcie zastawu następuje także przez zjednoczenie w jednej osobie własności rzeczy i wierzytelności zabezpieczonej zastawem (§ 1256 BGB). Przyjęte przez ustawodawcę rozwiązanie jest konsekwencją obowiązującej w prawie niemieckim zasady dwustronności zobowiązania, z której w uproszczeniu wynika, że zobowiązanie wygasa, jeśli ta sama osoba staje się wierzycielem i dłużnikiem tej samej wierzytelności. Treść przepisu § 1256 BGB ma istotne znaczenie nie z uwagi na zasadę w nim wyrażoną, którą można byłoby wyprowadzić z ogólnego przepisu § 1252 BGB, przewidującego wygaśnięcie zastawu wraz z wygaśnięciem wierzytelności, lecz z powodu przewidzianych w nim wyjątków od zasady akcesoryjności zastawu.

Pomimo wygaśnięcia wierzytelności zastaw nadal istnieje, jeśli zabezpieczona przez niego wierzytelność jest obciążona prawem na rzecz osoby trzeciej (np. zastawem na wierzytelności zabezpieczonej zastawem) – tak w zd. 2 § 1256 BGB. Drugi wyjątek został przewidziany w przepisie § 1256 ust 2 BGB, zgodnie z którym prawo zastawu nie wygasa, jeśli właściciel ma interes prawny w tym, aby zastaw nadal istniał. W orzecznictwie oraz literaturze przedmiotu przyjmuje się, że właściciel ma interes prawny w istnieniu zastawu jeśli przysługuje mu na rzeczy prawo korzystające z dalszego pierwszeństwa niż zastaw, który miał w wyniku zjednoczenia wygasnąć. Wierzyciel może wówczas przesunąć swe prawo w miejsce zastawu. Interes prawny istnieje także wtedy, gdy właściciel chce w miejsce zjednoczonej wierzytelności zabezpieczyć zastawem inną, przysługującą mu wierzytelność³⁶. Jeśli zastaw ten korzystał z pierwszeństwa przez innymi prawami obciążającymi rzecz, zabezpieczenie nim innej wierzytelności spowoduje, że wierzytelności ta będzie korzystała z takiego samego pierwszeństwa zaspokojenia, jak wierzytelność, którą uprzednio zastaw zabezpieczał. Interes prawny istnieje również wtedy, gdy właściciel chce zbyć innej osobie uprzednio nabytą wierzytelność, zabezpieczoną zastawem na jego rzeczy³⁷. Należy podkreślić, że omawiane wyżej wyjątki od zasady akcesoryjności zastawu dopuszczalne są tylko w przypadku zjednoczenia w jednej osobie własności rzeczy i wierzytelności zabezpieczonej na niej zastawem. Niedopuszczalne jest przeprowadzanie wykładni, która umożliwiłaby objęcie ich zakresem także innych przypadków wygaśnięcia wierzytelności.

Na marginesie należy wskazać, że analiza wypracowanych przez praktykę i doktrynę przykładów istnienia interesu prawnego w pozostawieniu prawa zastawu pozwala stwierdzić, że ustawodawca dopuszczając, co prawda w bardzo ograniczonym zakresie, możliwość rozporządzania zastawem, który zabezpiecza nieistniejącą wierzytelność, zbliżył się w swym rozwiązaniu do istniejącej w prawie austriackim instytucji hipoteki właściciela³⁸, funkcjonującej bez wierzytelności, dla której została ustanowiona. Odmienną w konstrukcji, lecz służącą temu samemu celowi, jest instytucja rozporządzania opróżnionymi miejscami zastawniczymi, której zaletą jest to, że nie rozporządza się zastawem bez wierzytelności, przez co unika się wyjątków od akcesoryjności zastawu, a opróżnionym po wygaśnięciu zastawie miejscem. Przyjęcie konstrukcji rozporządzania opróżnionymi miejscami zastawniczymi wraz z koncepcją stałych miejsc zastawniczych oznacza, że w miejsce nieistniejącego zastawu można ustanowić nowy, który będzie korzystał z takiego samego pierwszeństwa co uprzednio istniejące prawo zastawnicze³⁹.

Na zakończenie należy zauważyć, że na mocy regulacji zawartych w kodeksie cywilnym zastaw wygasa nie tylko przez wygaśnięcie wierzytelności, zbycie wierzytelności z wyłączeniem zastawu, zrzeczenie się lub zjednoczenie, lecz także przez zwrot przedmiotu zastawu zastawcy bądź właścicielowi rzeczy, o czym traktuje § 1253 BGB. Zastrzeżenie przeciwne, z którego treści miałyby wynikać, że zastaw mimo zwrotu rzeczy będzie nadal istnieć, nie wywołuje żadnych skutków prawnych. Przyjęte w ww. przepisie rozwiązanie podyktowane jest dążeniem do zapewnienia realizacji zasady jawności praw zastawniczych, o której była już mowa. Chęć urzeczywistnienia tej zasady jest tak duża, że ustawodawca w przepisie § 1253 ust. 2 BGB przewidział dwa domniemania, zgodnie z którymi, jeśli rzecz znajduje się w posiadaniu zastawcy lub właściciela, przyjmuje się, że przedmiot zastawu został zwrócony przez zastawnika. To samo domniemanie zachodzi także wówczas, gdy rzecz znajduje się w posiadaniu osoby trzeciej, która uzyskała faktyczne władztwo nad rzeczą od właściciela lub zastawcy.

9. Zastaw ustawowy

Zastaw na rzeczach ruchomych może powstać nie tylko na skutek dokonania przez zastawcę i zastawnika określonych czynności prawnych, lecz także z mocy przepisu ustawy. Przepisy przewidujące powstanie zastawu ustawowego w zasadzie nie zawierają żadnych szczególnych unormowań tej instytucji, poza regulacją sposobu powstania oraz przedmiotu i zakresu zabezpieczenia⁴⁰, stąd ustalają sytuację prawną zastawcy i zastawnika, sposób dochodzenia zaspokojenia z przedmiotu zastawu oraz wygaśnięcie tego prawa. Koniecznym jest odpowiednie sięgnięcie do regulacji zastawu umownego⁴¹, co znajduje umocowanie w § 1257 BGB, który stanowi, że przepisy o prawie zastawu, który powstał przez czynność prawną, stosuje się odpowiednio do prawa zastawu, istniejącego z mocy ustawy.

Nie wdając się, z uwagi na przyjętą formę niniejszego opracowania, w szczegółowe rozważania dotyczące ustawowego prawa zastawu wypada jedynie wskazać kilka przypadków, kiedy ustawodawca przewidział powstanie tej instytucji. W praktyce najczęstszym przypadkiem wykorzystania ustawowego prawa zastawu, powstającego z mocy przepisów kodeksu cywilnego, jest prawo zastawu przysługujące wynajmującemu i wydzierżawiającemu, przewidziane w przepisach § 559 i § 592 BGB. Pierwszy z przepisów przewiduje dla wynajmującego nieruchomości prawo zastawu na rzeczach wniesionych przez najemcę do przedmiotu najmu na zabezpieczenie wierzytelności wynikających ze stosunku najmu, z wyłączeniem przyszłych wierzytelności z tytułu odszkodowania oraz czynszu najmu za okres dłuższy niż rok. Zgodnie z przepisem § 560 BGB, ustawowe prawo zastawu przysługujące wynajmującemu wygasa z chwilą usunięcia rzeczy z nieruchomości, chyba że usunięcie nastąpiło bez wiedzy i zgody wynajmującego. Drugi z przepisów, przepis § 592 BGB, statuuje po stronie wydzierżawiającego ustawowe prawo zastawu dla zabezpieczenia wierzytelności wynikających ze stosunku dzierżawy na rzeczach wniesionych przez dzierżawcę, jak też na pożytkach z przedmiotu dzierżawy.

Zastaw ustawowy został także przewidziany w przepisach traktujących o zastawie powstającym z mocy czynności prawnych. Zgodnie z § 1258 ust 3 BGB, jeśli zastaw został ustanowiony na udziale we współwłasności, w razie zniesienia współwłasności wierzycielowi przysługuje ex lege prawo zastawu na rzeczach i prawach należnych z tytułu udziału we współwłasności.

Ustawowe prawo zastawu może powstać z mocy przepisów kodeksu handlowego. Zgodnie z § 397 Handelsgesetzbuch (HGB), komisantowi przysługuje na towarze komisowym, o ile ma go w swym posiadaniu, w szczególności, o ile może nim rozporządzać przez konosament, dowód ładunkowy lub składowy, prawo zastawu na zabezpieczenie poczynionych na towar nakładów, prowizja, weksle podpisane w związku z towarem lub zobowiązaniami zaciągniętymi w inny sposób oraz wszelkie wierzytelności z bieżącego rachunku w czynnościach komisowych. Na mocy § 410 HGB, spedytorowi przysługuje prawo zastawu na towarze z tytułu przewoźnego, prowizji, wydatków i nakładów poczynionych na towar, o ile towar ma w swym posiadaniu, w szczególności, o ile może nim rozporządzać przez konosament, a także dowód ładunkowy lub składowy. Na podstawie § 421 HGB, dopóki prowadzący skład posiada towar, w szczególności dopóki może nim rozporządzać przez konosament, dowody ładunkowe lub składowe służy mu prawo zastawu na tym towarze dla zabezpieczenia kosztów składowych. Treścią przepisu § 440 HGB przewidziane zostało dla przewoźnika prawo zastawu dla zabezpieczenia wszelkich wierzytelności z tytułu przewozu, w szczególności przewoźnego, postojowego, opłat celnych i innych nakładów oraz wydatków poczynionych na towar. Prawo zastawu istnieje dopóty, dopóki przewoźnik posiada towar, w szczególności dopóki może nim rozporządzać przez konosament, dowody składowe lub ładunkowe.

Prawo zastawu trwa także po dostawie, jeżeli przewoźnik w ciągu trzech dni po dostarczeniu towaru poszukuje sędownie tego prawa, a towar znajduje się w posiadaniu odbiorcy.

10. Zakończenie

Pomimo przyjętych przez niemieckiego ustawodawcę szeregu rozwiązań mających usprawnić funkcjonowanie instytucji zastawu przez zapewnienie szybkości zaspokojenia się z jego przedmiotu, szerokiego wachlarza przedmiotów, które można obciążyć prawem zastawu, wprowadzenia zastawu łącznego – w praktyce zastaw jest rzadko stosowanym zabezpieczeniem wierzytelności. Dzieje się tak między innymi dlatego, że warunkiem koniecznym do ustanowienia zastawu jest wyzbycie się przez zastawcę posiadania obciążonej rzeczy, co z kolei powoduje, że praktycznie niemożliwym staje się ustanowienie zastawu na rzeczach wykorzystywanych przez dłużnika do codziennego użytku, takich jak maszyny, urządzenia produkcyjne, towary, surowce oraz pojazdy. Z tego powodu prawo zastawu zostało w dużym stopniu wyparte przez instytucję przewłaszczenia na zabezpieczenie, która pozwala na zabezpieczenie wierzytelności na rzeczy ruchomej bez potrzeby pozbawiania dłużnika władztwa nad rzeczą stanowiącą przedmiot zabezpieczenia⁴². Obecnie spośród kilku rodzajów zastawów w praktyce obrotu gospodarczego nadal cieszy się największym zainteresowaniem zastaw na prawach, w szczególności zastaw na papierach wartościowych, który najczęściej jest ustanawiany dla zabezpieczenia wierzytelności wynikających z czynności bankowych⁴³.

Przypisy

17 Zivilprozessordnung ustawa z dnia 12 września 1950 r.

18 H.Weber, *Kreditsicherheiten*, Bonn 1995.

19 H.Stol, *Grundriss des Sachenrechts*, Heidelberg 1983, s. 181.

20 Insolvenzordnung, ustawa z dnia 5 października 1994 r.

21 H.G.Landfermann, *Najważniejsze problemy reformy niemieckiego prawa o niewypłacalności. Niemieckie prawo insolwencyjne*, Warszawa 1996, s. 22.

22 T.Oesterle, *Juristenzeitung*, München 1979, s. 634.

23 P.Bassenge, *Beckische Kurz-Kommentare Plandt BGB*, München 1985, s. 1265.

24 Tamże, s. 1265.

25 Tamże, s. 1266.

26 M.Wolf, *Sachenrecht*, München 1983, s. 256.

27 F.Lippross, *Vollstreckungsrecht*, Neuwied 1994.

28 M.Wolff, L.Raiser, *Sachenrecht*, Tübingen 1957, s. 528.

29 Tak między innymi D.Eickmann, *Münchener Kommentar zum BGB. Sachenrecht*, München 1992, s. 1565.

30 Niemieckie prawo cywilne dopuszcza możliwość obciążenia rzeczy ruchomej dwoma ograniczonymi prawami rzeczowymi: użytkowaniem – § 1030 BGB oraz zastawem – § 1204 BGB.

31 Z mocy § 1243 BGB bezwzględna nieważność sprzedaży powoduje naruszenie przepisów, o powstaniu uprawnienia do zaspokojenia się z zastawu – § 1228 ust 2 BGB, o sprzedaży większej ilości obciążonych rzeczy niż jest to konieczne do zaspokojenia zabezpieczonej wierzytelności – § 1230 zd. 2 BGB, o obowiązku sprzedaży w drodze publicznego przetargu i zawiadomieniu o miejscu i czasie oraz przedmiocie przetargu – § 1235 BGB i § 1237 BGB, o trybie sprzedaży rzeczy wykonanych ze złota lub srebra – § 1240 BGB.

32 Por. § 194 BGB.

33 E.Pinzger, Beckische Kurz-Kommentare Pandt BGB, München-Berlin 1940, s. 1177.

34 F.Baur, Sachenrecht..., s. 677.

35 H.Damrau, Münchener Kommentar zum BGB, München 1992, s. 2086. Prawo niemieckie dopuszcza (§ 1274 BGB) możliwości ustanowienia zastawu na wierzytelności zabezpieczonej zastawem.

36 F.Mühl, Kommentar zum bürgerlichen Gesetzbuch, München 1984, s. 1565.

37 H.Damrau, Münchener Kommentar zum BGB..., s. 2087; E.Pinzger, Beckische Kurz-Kommentare Pandt BGB..., s. 1177; D.Eickmann, Münchener Kommentar..., s. 1272.

38 Por. między innymi § 469 ABGB.

39 S.Gołąb, Rozporządzenie hipoteką przez właściciela, Kraków 1917, s. 113.

40 T.Raiser, Dingliche Anwartschaften, München 1961, s. 97.

41 M.Wolf, Sachenrecht..., s. 249.

42 W.Vallenthin, Rechtsgrundlagen des Bankgeschäfts, Frankfurt am Main 1986, s. 105.

43 F.Adams, Ökonomische Analyse der Sicherungsrechte, Köln 1980.